

ПРИКАЗ

УДК 792.091(048.83)
DOI 10.7251/AGN1709077R

Ивана Раловић

ПОЗОРИШТЕ КАО ОГЛЕДАЛО ДРУШТВА

Сњежана Бановић, *Држава и њезино казалиште
Хрватско државно казалиште у Загребу 1941-1945*
Профил, Загреб, 2012.

Књига *Држава и њезино казалиште*, резултат је вишегодишњег истраживања Сњежане Бановић, угледне позоришне редитељке и професорке Академије драмских уметности у Загребу. Истраживачки рад и интелектуална опсесија недовољно проученим периодом хрватске историје, првобитно су имали за последицу дисертацију која је одбрањена 2011. године на одсеку Компаративне књижевности Свеучилишта у Загребу и прати Хрватско државно казалиште у Загребу (данашње Хрватско народно ка-

залиште) у периоду 1941-1945. Намера ауторке била је да прикаже „досад недовољно истражено дјеловање средишњег казалишта Независне државе Хрватске“.¹ Монографија *Држава и њезино казалиште* настала је на темељу дисертације.

Ауторка је сакупила и анализирао опсежну историјску грађу, културну и политичку историографију, театролошку литературу, мемоаристику али и бројне текстове из новина, часописи

¹ Сви цитати у тексту су из књиге Сњежане Бановић, цитати саме ауторке или цитати које она користи.

са, гласила усташких организација, фотографије, позоришне рачуне и оставштину глумаца, редитеља и осталог позоришног особља која дотиче тај период. Од оваквог обиља материјала и документације, склопљена је прича о драматичним догађајима у једном позоришту током четири године. Али, *Држава и њезино казалиште* више је од театролошке студије, то је реконструкција друштвеног живота НДХ, па и више од тога – анализа мрачне и мучне историје Другог светског рата.

Монографија је подељена на седам поглавља, којима претходи предговор, а на која се настављају епилог, додаци и прилози. У безмало 500 странаца, стала је занимљива и потресна прича о театру и култури у тоталитарном режиму. Хрватско државно казалиште било је најрепрезентативнија уметничка институција усташког режима успостављеног априла 1941. НДХ настала је „након 800 година“ и након што је две деценије „силом држана“ у бившој држави. Наиме, како говоре чињенице из књиге, финансијски проблеми за хрватски театар наступили су уласком у југословенску заједницу 1918. године, а нарочито од 1921. године, јер су се све финансије водиле из Београда. Усташка идеологија тај период нетранспарентног финансирања

загребачког позоришта из Београда видела је као „запостављање свих Хрвата у цијелој нашој домовини која је стењала под јармом туђина“. У таквој држави је и Позориште патило јер је „туђинска рука унијела србски дух и кидала хрватско срце“. Хрватско позориште по њима било је простор у којем су се „давале синекуре оних који су свјесно гурали хрватско казалиште у пропаст“, а једини разлог таквог програмирања позоришне уметности била је жеља Београда да затре „хрватску казалишну супериорност (...) на рачун ‘престоничког позоришта’ којему је највећа жеља била, да може само једну такву умјетничку представу доживјети, какве је наше казалиште доживљавало у низовима“. И по речима самог Павелића, двадесет година деловали су они који су „прорачунато жељели уништити хрватски народ и његов дом, а посебно онеспособити хрватско казалиште да оно буде расадник снажног културног и просвјетног рада“. Успостављање нове државе требало је да омогући да позориште започне „живјети својим пуним животом“.

Унутар строгог усташког режима НДХ, ХДК било је носилац новог духовног и материјалног препорода хрватске културе. На свим прославама у НДХ обавезно се одавала „почаст Поглавнику и усташком

покрету опћенито па организатори редовито добивају напутке за што учинковитије одржавање манифестација *новога духа*“. У таквом духу и у ХДК пред сваку свечану представу дизале су се руке у нацистички поздрав. Тамо где се говори језиком идеологије, уметност трпи. Стога је и репертоарска политика била строго контролисана. Државна и културна политика таквог режима за циљ је имала прогон и депортацију „непоћудних“, односно непријатеља НДХ. У „чистој хрватској казалишту новог духа“, „непоћудни“ су били *Жидови и масони, Срби и остали љавославци, антифашисти, комунисти и симпатизери Комунистичке партије*. И док су масони били неподобни јер су „подржавали Београд и југословенску политику“, те „нису никад припадали својом душом хрватском народу“, Срби су били сметња на „националном пољу“, а Јевреји су претили на државном и културном „као најорганизованија сила на свијету“. Питање Јевреја требало је решити расним законом, како је предвиђао Павелић. У таквим околностима од управника позоришта тражено је да направи списак чланова позоришта који имају везе са „жидовством и осталим нечистим подријетлима и то према трима обрасцима: оне с неаријским прецима, оне аријског

подријетла, чији су садашњи или бивши брачни другови неаријевци и оне неаријског подријетла у садашњем или бившим браковима с неаријевцима“. Расни закони служили су да озаконе терор и прогон нехрвата, али и поусташење, да би се из њихових редова одстранили сви „непоћудни“. Сви чланови ХДК нехрватског порекла, али и они у браку с особама нехрватског порекла, морали су 1941. године да испуне тзв. изјаве о расној припадности. После изјаве, следила су отпуштања и депортације уметника, што је у случају уметника јеврејског порекла било регулисано законом. Свакако најиндикативнији случај је депортација и смрт на путу за Аушвиц Лее Дајч, загребачког чуда од детета.

За „српско питање“ није постојало једноставно законско решење па су многи усташки званичници заговарали чувени Павелићев тројни образац. Забрана ћирилице 25. априла 1941, те истицање да географска близина не значи и културну, били су само почетни импулс за тврди, националистички и противсрпски став који ће обележити читаво четворогодишње деловање усташке врхушке. Као и Јевреји, Срби су у НДХ имали забрану кретања. За разлику од њих, нису носили знак, али су често били отпушта-

ни с посла. Прва службена одлука новог управника Душана Жанка била је скидање са репертоара ХНК „друштвене трагикомедије” *Расџанак на мосџу*, српских драматичара Раше Плаовића и Милана Ђоковића, која је само два месеца раније доживела изузетан успех и код публике и код критике. Неколико дана касније, у позоришту је организован састанак ансамбла на који „позваше све припаднике православне вере да се скупе“. Православци из позоришта ухапшени су 27. и 28. априла 1941. „по налогу усташког редарства и његова злогласног *савјетника* Ивана Бритвића те одведени у затвор у Петрињској улици. Тамо су фотографирани и испуњени су им картони с основним подацима о становању, раду и тјелесним карактеристикама. Били су то глумци Александар Бинички, Дејан Дубајић, Бела Крлежа, Стеван Вујатовић и Милан Вујновић. Уз глумце су ухићени и први редатељи у Казалишту Бранко Гавела и Тито Строци, Хрват који је ради женидбе с руском балерином Ирином Александровном прешао на православље *јер католичка црква не ѝризнаје развод брака*, па се *дацио у наручје византијским расколницима и својој новој дулчинеји*.“ Такође, „међу ухићенима били су и чланови Опере Ђорђе Ваић, диригент,

Пајо Грба, солист-баритон, челист Павао Стојковић (иако је на једном попису означен као *јошћени Србин*), чланица оперног збора Стана Сумић, али и шаптачи Перо Радмановић и Јоцо Орбовић. Од техничког особља ухићени су прочелник мушке гардеробе Андрија Шукић, ватрогасац Душан Беч те Илија Сушић, *јозорнички надзорник* и декоратер“. Сви су враћени кућама, неки одмах, а неки после недељу дана. До лета, сви Срби који су желели да остану у позоришту, прешли су у католичанство. Они који нису, морали су отићи. Зато је, пише Сњежана Бановић, велико изненађење представљало гостовање Љубише Јовановића, бившег и омиљеног глумца ХНК, али и левичара, који је годину пре тога из ХНК отишао у Београд. То је било могуће из два разлога: први је тај што је он пре рата био велика загребачка звезда, па је публика похрлила на представу *Браћа Карамазови* и приредила му праве овације. Други је разлог тај што усташке власти ипак нису имале такав анимозитет према Србима из Србије као према Србима из Хрватске, наводи ауторка.

Судбине истакнутих појединаца и анализа међуљудских односа, те догађаји који показују и доказују органску повезаност усташке идеологије и овог театра, тек су део материјала који књига Сњежане

Бановић доноси. Ауторка је ствари поставила тако да, живо и критички, чињенице говоре. Будући да је историјски утемељена, да први пут износи на светло дана догађаје скриване на прашњавим страни-

цама архива, ова књига је драгоцен прилог истраживању историје НДХ, јер о многим битним моментима ове књиге историја тек треба да дâ свој суд.